

Etinės prieštaros internetinių bendruomenių kriminologiniuose tyrimuose*

Ingrida Kruopškaitė

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Vilnius University, Faculty of Philosophy
Institute of Sociology and Social Work
Department of Criminology
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
tel. (8 5) 266 7600
ingrida.kruopstaite@sf.stud.vu.lt

Maryja Šupa

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Kriminologijos katedra
Vilnius University, Faculty of Philosophy
Institute of Sociology and Social Work
Department of Criminology
Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius
tel. (8 5) 266 7600
maryja.supa@sf.vu.lt

Santrauka. Straipsnio tikslas – nustatyti ir kritiškai aptarti, su kokiomis etinėmis dilemomis susiduria kriminologai, tirdami internetines bendruomenes ir tokiose bendruomenėse sukurtą turinį – pavyzdžiui, tekstus diskusijų forumuose ir tinklaraščiųuose, įvairios formos pranešimus atvirose ir uždaroje grupėse socialinės tinklaveikos

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Vilniaus universiteto Mokslo fondo finansuotą projektą MSF-JM-13.

Received: 17/11/2020. **Accepted:** 21/12/2020

Copyright © 2020 Maryja Šupa, Ingrida Kruopškaitė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

priemonėse, vaizdinę ir audiovizualinę medžiagą „Instagram“, „Youtube“, „TikTok“ platformose, organizuotų nusikalstamų grupių komunikaciją uždaruose, viešai neprieinamuose kanaluose. Ši turinio ir formos įvairovė lemia, kad vieni tyrimai susitelkia į turinio analizę, kiti – į socialinius ryšius ir bendruomenių etnografines charakteristikas, o daugelis užima tarpinę poziciją šiame spektre. Analogiškai ir tyrėjų pozicijos gali skirtis nuo interaktyvaus įsitraukimo iki pasyvaus (ir kartais nepaskelbto) stebėjimo. Ši įvairovė lemia, kad tokiems tyrimams negali būti taikomi vienodi etiniai reikalavimai. Remiantis išsamia metodologinės literatūros analize, interneto bendruomenių tyrimų etika yra situacinė, o argumentuotus sprendimus tyrėjai turi priimti penkiose probleminėse srityse: informacijos viešumo ir privatumo lūkesčiai, informuoto sutikimo poreikis arba jo nebuvimas, anonimiškumo užtikrinimas ir autorystės nurodymas, duomenų saugumas, rizikos įvertinimas.

Pagrindiniai žodžiai: tyrimų etika, internetinės bendruomenės, interneto tyrimai, technologijos ir nusikaltimai.

Ethics in criminological research of online communities

Abstract. The aim of this paper is to outline and critically analyse the ethical dilemmas faced by criminologists tasked with online community research. Online communities and online content serve as a valuable sources of criminological knowledge about online crime and deviance as well as formal and informal norm-making and means of social control. From discussion forum texts and blogs to multimedia posts in open and closed social networking groups, from visual and video materials on Instagram, Youtube, or Tiktok to organized crime group data exchanges in publicly inaccessible communication channels, there is great diversity and variety of the contents and forms of online communication enacted by online communities. Correspondingly, research projects are different – some focusing on the content as a linguistic object, others focusing on social relations, social network structure, and its ethnographic characteristics, while many fall in between. In addition, depending on the research goals and sensitivity of the research questions, researchers may opt for active interaction or passive (and sometimes covert) observation. Therefore there is no one-size-fits-all ethical solution for approaching online communities in criminology. Based on an in-depth analysis of methodological literature, the paper suggests that online community research is largely a matter of situational ethics, wherein researchers must make situation-aware ethical decisions about several key issues. In particular, they should aim to choose and provide arguments regarding: 1) expectations of publicity or privacy in publicly accessible information; 2) the need for informed consent or absence of such need; 3) ensuring balance between anonymity and authorship attribution; 4) securing collected data; and 5) correctly assessing risks to the researched individuals and communities, and the researchers themselves.

Keywords: research ethics, online communities, online research, technology and crime

Įvadas

Naujos technologijos nuolat plečia sociologijos ir kriminologijos tyrimo objektų ir metodų lauką: tradicinius retorikos tyrimus papildė masinių medių (televizijos, spaudos) tyrimai, vėliau – internetinės žiniasklaidos tyrimai, o šiuo metu vis labiau atkreipiamas dėmesys į vartotojų elgesį interneto platformose: socialinių tinklų svetainėse, tinklaraščiuose, forumuose. Tradiciniuose sociologiniuose tyrimuose, tokiuose, kaip gyventojų apklausos ar etnografiniai tyrimai, įprasta skirti dėmesį etikos klausimams: gauti tyrimo dalyvių sutikimus, siekti nepakenkti jų interesams, užtikrinti konfidencialumą. Nors Lietuvoje ir negausu etikos kodeksų, skirtų tyrimams socialinių mokslų srityje¹, tačiau pagrindiniai akademinės ir profesinės etikos principai yra įtraukti į studijų programas ir žinomi tiek mokslininkams, tiek studentams. Masinės komunikacijos tyrimuose, kurių objektas yra tekstai, o ne žmonės, dalyvių sutikimo ir konfidencialumo principai yra mažiau aktualūs. Žmonių bendravimui persikeliant į virtualią erdvę, kuriasi internetinės bendruomenės, t. y. įvairūs forumai ir socialiniai tinklai, kuriuose bendravimas vyksta internetu ir kurių nariai paprastai turi bendrų interesų (Kantanen ir Manninen 2016). Šios bendruomenės yra tarsi pilkojoje zonoje tarp fizinių bendruomenių ir internetinės žiniasklaidos, todėl nėra aišku, kokie etiniai principai turėtų būti taikomi šių naujų bendruomenių tyrimams.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti pagrindines metodologinėje literatūroje apibrėžtas etines dilemas ir prieštaras, kylančias kriminologams, tiriantiems internetines bendruomenes. Lietuvoje internetinių bendruomenių tyrimų patirtis nėra gausi. Kriminologų darbuose dominuoja masinių medių tyrimai kriminologinei perspektyvai aktualiais klausimais (Dobryninas 2001; Dobrynina 2012; Valickas ir Jarutienė 2014; Dobrynina 2016; Dobryninas ir Gilaitis 2017), o keli su nusikaltimais ir deviacijomis internete susiję tyrimai iš kitų disciplinų remiasi kitais tyrimo metodais – pavyzdžiui, statistinių duomenų analize (Bilevičienė ir Bilevičiūtė 2011), kiekybinėmis apklausomis (Pilkauskaitė-Valickienė, Raižienė, Žukauskienė 2009; Gedutienė ir kt. 2012;

¹ Minėtini Lietuvos socialinių tyrimų centro etikos kodeksas (<https://www.lstc.lt/mokslo-etika/>), Lietuvos sociologų draugijos etikos kodeksas (<http://sociology.lt/lt/etikos-kodeksas/>), Lietuvos psichologų sąjungos profesinės etikos kodeksas (<http://www.psichologusajunga.lt/?p=104>).

Valeckienė 2011; Žibėnienė, Brasiienė 2013), interviu (Skališienė ir Žukauskienė 2018), tuo tarpu socialinės veiklos internete tyrėjai tiesiogiai nestebi. Taigi šiuo metu nėra galimybių įvertinti realių etinių dilemų, su kuriomis susiduria Lietuvoje dirbantys tyrėjai, tačiau potencialių problemų diskusija yra aktuali kaip pagrindas ateityje tokiems tyrimams formuluoti etines nuostatas.

Tradicioniai etikos principai tyrimuose su žmonėmis

Internetinė erdvė yra patraukli mokslininkams dėl lengvai prieinamos ir gausios informacijos, taip pat dėl mažų laiko sąnaudų – nereikia ieškoti tyrimo dalyvių, fiziškai jų stebėti, įrašinėti jų atsakymų, transkribuoti interviu. Internetas išlaisvina mokslininkus nuo fizinių ir geografinių apribojimų, leidžia tyrimuose naudoti dideles imtis, medžiagą iš viso pasaulio (Woodfield ir Iphofen 2017). Internete surinkta medžiaga yra skaitmeninio formato, tad ją lengva apdoroti ir naudoti tiek kiekybiniais, tiek kokybiniais tyrimams (Woodfield ir kt. 2013).

Kriminologams internetas leidžia pasiekti grupes, kurias realybėje pasiekti būtų labai sunku ar nesaugu, leidžia stebėti elektroninėje erdvėje vykdomus teisės pažeidimus, deviacinį elgesį, sužinoti tiriamų grupių nuomonę kriminologinėmis temomis, susipažinti su nusikaltimų aukų patirtimis su jomis tiesiogiai nesusitinkant. Internetinių forumų medžiaga gali padėti geriau suprasti pažeidėjų elgesį ir motyvus, taip pat ji yra autentiškesnė ir reprezentatyvesnė negu oficialūs šaltiniai, gauti iš baudžiamosios justicijos institucijų (ir dėl to, kad pastarieji paprastai įtraukia tik „nesėkmingus“, teisėsaugos užfiksuotus asmenis) (Décary-Héту ir Aldridge 2015; Woodfield ir Iphofen 2017).

Internetas teikia daug galimybių naujiems tyrimams, tačiau kyla klausimų, kaip užtikrinti tokių tyrimų etiką, ar elektroninei erdvei tinka tradiciniai sociologijoje taikomi principai, ar būtina juos atnaujinti (Eynon ir kt. 2009). Atsakyti į šiuos klausimus nėra paprasta, juolab kad ir dėl tradicinių etikos principų nėra visuotinio sutarimo. Priklausomai nuo mokslininkų gyvenamosios šalies, jų akademinės aplinkos, asmeninių įsitikinimų, skirsis ir tai, ką jie laiko etišku tyrimu. Kalbant apie socialinių tyrimų etikos teorijas tradiciškai yra išskiriamos trys kryptys: deontologinė etika, utilitaristinė (konsekvencialistinė) ir dorybių etika. Europoje vyrauja *deontologinė etika*: egzistuoja tam

tikri etikos reikalavimai, kurių jokiomis sąlygomis negalima pažeisti, pavyzdžiui, griežti reikalavimai asmens duomenų apsaugai Europos Sąjungos teisės aktuose. Jungtinėse Amerikos Valstijose tyrimų *etika vertinama utilitaristiškai* pagal jų atnešamą naudą visuomenei, kuri turėtų atsverti tyrimo žalą individo teisėms (Franzke ir kt. 2019). Tačiau nėra taip paprasta įvertinti naudą ir žalą, ypač tiriant deviacinį elgesį. Ar mokslinės žinios savaime yra naudingos visuomenei, ar tik tada, kai jos gali atnešti socialinius pokyčius? L. Humphreys etnografinis tyrimas apie seksą viešuose tualetuose sulaukė daug kritikos dėl asmenų įtraukimo į tyrimą be jų sutikimo ir privatumo pažeidimų, nors ir padėjo paneigti stereotipus apie homoseksualius asmenis ir mažinti policijos vykdomą persekiojimą (Sieber 1982).

Dorybių etikoje vertinama ne tyrėjo veiksmų atitiktis taisyklėms ar jų pasekmės, o tyrėjo intencijos: etiški tyrėjai dėl savo vidinių savybių, o ne dėl kitų priežasčių, sieks, kad tyrimas atitiktų jų moralinius principus. Naujose etikos teorijose – feministinėje etikoje ir rūpesčio etikoje – atkreipiamas dėmesys į galios santykius, skaidrumą, tyrimo dalyvių įgalinimą, tyrėjų pareigą siekti socialinio teisingumo, pagerinti tyrimo dalyvių sąlygas (Franzke ir kt. 2019).

1979 metų Belmonto ataskaita (*The Belmont Report. Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*) išskiria tris pagrindinius etikos principus, kurių turi būti laikomasi biomediciniuose ir kituose tyrimuose su žmonėmis: pagarbos asmenims, geradarystės ir teisingumo principai. *Pagarbos asmenims* principas reiškia, kad reikia gerbti žmogaus autonomiją, kad dalyvavimas tyrimuose gali būti tik savanoriškas ir tik suteikiant išsamią informaciją apie tyrimą. Šis principas įgyvendinamas gaunant informuotą sutikimą iš tyrimo dalyvių ir apsaugant pažeidžiamus asmenis su ribota autonomija, kurie nepajėgūs patys nuspręsti dėl dalyvavimo. *Geradarystės principas* reiškia įpareigojimą nekenkti, kiek įmanoma sumažinti galimą žalą ir didinti tyrimo naudą. Šis principas įgyvendinamas vertinant naudą ir galimos žalos santykį. *Teisingumo principas* nurodo, jog visi asmenys turi būti traktuojami vienodai, tyrimo nauda ir našta turi būti dalijamasi nešališkai, tyrimo dalyvių atranka turi būti teisinga ir nediskriminuojanti pažeidžiamų visuomenės grupių atžvilgiu. Šie bendrieji tyrimų su žmonėmis principai taikomi ir kriminologinių tyrimų etikoje: Britų kriminologijos draugijos etikos kodeksas apima reikalavimus mažinti žalą tyrimo dalyviams, saugoti jų autonomiją ir orumą, užtikrinti, kad dalyvavimas tyrime būtų savanoriškas,

gauti dalyvių informuotą sutikimą visais atvejais, išskyrus išimtines aplinkybes, užtikrinti konfidencialumą, atsižvelgti į pažeidžiamų grupių interesus, pavyzdžiui, atliekant tyrimus su vaikais, jaunimu, kaliniais (British Society of Criminology 2015).

Bendrųjų etikos principų pritaikymas įvairioms situacijoms praktikoje nėra toks paprastas, ypač tokiose naujose srityse, kaip socialinio elgesio internete tyrimai. Internetinės bendruomenės skiriasi nuo realaus pasaulio bendruomenių pirmiausia tuo, jog jų narių tikrosios tapatybės paprastai nėra žinomos. Dažnai bendruomenių nariai naudojami pseudonimais, tyrėjai neturi tiesioginio ryšio su jais, todėl negali būti tikri dėl jų lyties, amžiaus, šalies, jų autonomiškumo ar pažeidžiamumo. Kitas interneto ypatumas yra tai, kad informacija išlieka: priešingai nei tradicinėje bendruomenių etnografijoje, internetinės bendruomenės narių pokalbius galima stebėti ir praėjus daug laiko nuo tada, kai jie vyko. Mokslininkams tai kelia praktinių problemų, pavyzdžiui, siekiant gauti sutikimą tyrimui iš pokalbių dalyvių, kadangi jų nebeįmanoma surasti.

Nuo internetinių bendruomenių tyrimų pradžios požiūris į tokių tyrimų etiką keitėsi nuo jokių etikos reikalavimų netaikymo (laikant, kad viskas, kas internete, gali būti laisvai naudojama) iki moralinės panikos dėl privatumo pažeidimų ir „etinio perfekcionizmo“, beveik nepaliekančio erdvės internetinių bendruomenių tyrimams (Bakardjjeva ir Feenberg 2000). Šiuo metu dauguma nacionalinių ir tarptautinių organizacijų specialiai internetiniams tyrimams parengtų etikos gairių kalba apie „situacinę etiką“: neįmanoma visiems tyrimams pritaikyti standartinio šablono, nes kiekviena situacija yra unikali, todėl etikos gairės turi būti lanksčios (Convery ir Cox 2012; Williams ir kt. 2017; Kantanen ir Manninen 2016; Franzke ir kt. 2012). Etiką reikėtų traktuoti ne kaip mokslą, o kaip praktinį meną (Jonsen ir Toulmin cit. pg. McKee 2008). Etinių klausimų vertinimas skiriasi priklausomai nuo tiriamos bendruomenės specifikos, nuo tyrimo klausimų, jo metodologijos (kiekybinis ar kokybinis) ar skirtingų etapų. Pavyzdžiui, tyrimo pradžioje, renkant medžiagą, reikia nuspręsti, ar tam reikalingas sutikimas ir iš ko. Kai kurie autoriai teigia, jog duomenų rinkimo etape yra mažiau apribojimų nei jų analizės etape, kadangi rinkdami duomenis iš, pavyzdžiui, internetinio forumo bandome suprasti forumo kaip kompiuterinės sistemos, o ne jo naudotojų elgesį; o analizuojant duomenis jau nagrinėjamas žmonių elgesys, tad šiame etape etiniai reikalavimai yra griežtesni (Pastrana ir kt. 2018).

Toliau bus išsamiau pristatytos pagrindinės problemos, su kuriomis susiduriama bandant pritaikyti tradicinius etinius principus internetinių bendruomenių tyrimuose, ir jų kriminologinė specifiška.

Internetinių bendruomenių tyrimai: turinio analizė ar etnografija?

Tiriamieji: tekstai ar žmogiškieji subjektai?

Kadangi internetas yra viena iš komunikacijos medijų, o internetinių bendruomenių bendravimas iš pradžių vykdavo teksto forma, vėliau papildant žinučių formatą vaizdu, garsu, audiovizualiniu turiniu, kyla klausimas, kas yra internetinių bendruomenių susirašinėjimų tyrimų objektas – tekstai ir kito formato pranešimai ar santykiai tarp žmonių su virtualiomis tapatybėmis? Nuo atsakymo į šį klausimą priklausys, kokius etikos principus taikysime: skirtus turinio analizei ir medijų tyrimams ar griežtesnius principus, taikomus tyrimuose su žmonėmis. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose visiems moksliniams tyrimams su žmogiškaisiais subjektais reikalingas mokslinės institucijos etikos komisijos (angl. *Institutional Review Board*) patvirtinimas.

E. Cavazos savo 1994 metų knygoje apie internetą, tuo metu dar traktuojamą kaip nuo fizinės tikrovės atskirtą kibernetinę erdvę, teigė, jog visos žinutės, paskelbtos kompiuteriniais tinklais, laikomos išleistais kūrniais ir yra saugomos autorių teisių įstatymų, o jas skelbiant kažkur kitur būtina nurodyti autorių ir šaltinį (cit. pg. Herring 1996). Priklausomai nuo šalies įstatymų, autorių teisių saugomas turinys gali ar negali būti naudojamas ir cituojamas mokslinių tyrimų tikslais be autoriaus leidimo. Lietuvoje tą daryti yra leidžiama, nurodant autorių ir šaltinį.

Vis dėlto susirašinėjimai interneto forumuose ir socialiniuose tinkluose išreiškia dalyvių mintis, ketinimus, nuomones, tarpusavio santykius. Todėl mokslinėje literatūroje apie tyrimų etiką vyrauja požiūris, jog internetinių bendruomenių tyrimai nėra tik turinio analizė, o įtraukia žmogiškus subjektus. Internetinių bendruomenių tyrimai yra artimesni etnografiniams tyrimams negu medijų analizei, kadangi nagrinėja tų bendruomenių kultūrą – tam tikrą gyvenimo būdą, pasaulio suvokimą, vertybes, normas ir su jomis susijusias elgesio praktikas (Sveningsson 2004). Kadangi tokie tyrimai liečia žmogiškuosius subjektus, jie turi atitikti privatumo bei kitus etinius reikalavimus (Sugiura 2016).

Menlo ataskaitoje, kuri yra bandymas pritaikyti 1979 metų Belmonto ataskaitos principus informacijos ir komunikacijos technologijoms, siūloma žiūrėti ne į tai, ar tyrimas tiesiogiai įtraukia žmogiškuosius subjektus, o į tai, ar gali jiems pakenkti (Kenneally ir Dittrich 2012). Kartais tyrimai gali turėti neigiamų pasekmių žmonėms, net jei jų tiesioginiai objektai buvo ne žmonės, o virtualūs avatarai, kompiuterinių programų saugumo sistemos ar kompiuteriniai virusai.

E. Bassett ir K. O’Riordan kritikuoja perdėtą žmogiškųjų subjektų tyrimų modelio taikymą interneto tyrimams, vadindamos jį akademinė cenzūra. Internetas nėra tik erdvė, kurioje galime stebėti sąveikaujančius veikėjus. Internetas turi ir tekstinį pobūdį: tai yra medija nuomonei reikšti, publikacijoms skelbti, turiniui kurti. Žmogiškųjų subjektų tyrimų modelyje realus asmuo suplakamas su jo tekstinėmis manifestacijomis. Mokslininkai neturėtų daryti prielaidos, jog vartotojai, pasirinkę savo nuomonei viešai išreikšti internetą, o ne tradicines medijas, nesupranta rizikos ir turi būti labiau apsaugoti. Kaip tradicinėse medijose publikacijų autorių nesulyginame su jų publikacijų turiniu, taip ir internetinį turinį turėtume nagrinėti kaip tekstą, o jo autorius įvardyti (Bassett ir O’Riordan 2002). Bruckman siūlo interneto vartotojams vartoti ne žmogiškųjų subjektų sąvoką, o „menininkų mėgėjų“ (*amateur artists*), kurie naudoja internetą kaip žaidimų aikštelę savo pusiau viešai kūrybai skelbti (Bruckman 2002). Nors daugelio įprastinio bendravimo platformų turinio visgi nėra tikslinga traktuoti kaip meninės veiklos, šis pasiūlymas išryškina daugelio autorių nurodomą turinio atskyrimo nuo autoriaus problemą tyrimo kontekste. Pavyzdžiui, White teigia, kad interneto turinio tapatinimas su žmonėmis gali padėti įtvirtinti tam tikrus stereotipus, o griežti tyrimams su žmonėmis taikomi reikalavimai užkerta kelią kritinei diskurso internete analizei (White 2002).

Tos pačios internetinės bendruomenės pokalbių tyrimas gali būti laikomas turinio analize ar žmogiškuosius subjektus įtraukiančia analize priklausomai nuo tyrimo disciplinos, tikslų ir metodologijos. Raginimus taikyti žmogiškųjų subjektų tyrimų etikos reikalavimus visiems internetinių bendruomenių tyrimams, neatsižvelgiant į tyrimo specifiką, Walther’is vadina metodologine trumparegyste: pavyzdžiui, tiriant šias bendruomenes kiekybiniais metodais ar tiriant internetinius pokalbius kaip archyvinę medžiagą žmogiškieji subjektai nėra įtraukiami, todėl ir minėti reikalavimai neturėtų būti taikomi (Walther 2002). Lingvistinė teksto analizė, kurioje nesvarbi tekstą paskelbusio nario

asmenybė, skirsis nuo sociologinės sąryšių ir sąveikų analizės. Tačiau dažnu atveju tyrimo objektas pakliūva į plačią zoną tarp šių dviejų polių – interneto bendruomenės sukurtas turinys gali būti pasitelkiamas nagrinėjant ne retorines figūras ir ne pačią bendruomenę ir jos socialinius vaidmenis, bet kitus socialinius reiškinius – institucines sąrangas, kasdienio gyvenimo praktikas, galios santykius. Čia patenka ir kriminologams aktualios deviantinės socialinės praktikos bei įstatymų pažeidimai.

Taigi tik nuo konkretaus tyrimo ypatybių priklausys, ar jį laikysime turinio analize, ar taikysime griežtesnius etikos principus, skirtus tyrimams su žmonėmis. Negalima visų internetinių forumų tyrimų laikyti turinio analize tik dėl to, kad pokalbiai juose užrašyti tekstu. Lygiai taip pat negalima jiems visiems taikyti etnografiniams ar panašioms tyrimams skirtų etikos normų tik dėl to, kad pokalbiuose sąveikauja žmonės. Tačiau kiekvienas internetines bendruomenes tiriantis kriminologas turėtų apsvarstyti šį klausimą – kiek jo tyrimas įtrauks žmones ar darys jiems poveikį ir kokie etikos reikalavimai jam turėtų būti keliami.

Tyrėjai – pasyvūs stebėtojai ar aktyvūs dalyviai?

Kaip ir fizinių bendruomenių atveju, internetinių bendruomenių tyrimuose svarbus etikos elementas yra tyrėjų vaidmuo: ar tyrėjai aktyviai dalyvaus bendruomenėje, užduodami klausimus, ar tik pasyviai stebės jos narius, ar atskleis bendruomenės nariams savo tapatybę ir praneš apie atliekamą tyrimą, ar vykdys tyrimą slapta. Pagal tai M. Lieberg išskyrė keturis tyrėjų tipus: 1) „dalyvį-stebėtoją“, kuris aktyviai dalyvauja bendruomenės pokalbiuose, atskleidęs savo tapatybę, 2) „reporterį“, kuris atvirai, bet pasyviai stebi bendruomenę, 3) „slaptą tyrėją“, kuris aktyviai dalyvauja pokalbiuose, bet slepia savo tapatybę, ir 4) „šnipą“, kuris tik pasyviai ir slapta stebi bendruomenę (cit. pg. Sveningsson 2004). Tyrėjų vaidmuo priklauso nuo tyrimo tikslų ir dizaino: kai siekiama stebėti internetinės bendruomenės narių „natūralų“ bendravimą, tyrėjai renkasi pasyvių stebėtojų (reporterių ar šnipų) vaidmenį, o kai norima pokalbius pakreipti tam tikra tema, sužinoti grupės narių nuomonę tam tikrais klausimais, tinka aktyvaus dalyvio strategija (Woodfield ir kt. 2013). „Slapto tyrėjo“ aktyvus dalyvavimas bendruomenės pokalbiuose, apsimitant bendruomenės nariu ir nuslepiant informaciją apie vykdomą tyrimą, paprastai laikomas neetišku, nes sukuria nelygius galios santykius tarp tyrėjo ir tiriamųjų (Heath ir kt. 1999; Woodfield ir kt. 2013).

Tačiau bendruomenės narių informavimas apie mokslininkų atliekamą jų stebėjamą gali iškreipti grupės dinamiką: dalyviai, žinodami, jog yra stebimi, gali pakeisti savo elgesį, tuomet tyrimo metu surinkti duomenys nebus autentiški. Tyrėjų buvimas gali pakenkti internetinei bendruomenei: gali pasikeisti bendravimas tarp narių, o kai kuriuos gali net paskatinti pasitraukti iš bendruomenės. S. King mini atvejį, kai narys, sužinojęs, jog internetinė bendruomenė yra stebima mokslininko, ją paliko, pareiškęs nesijaučiantis saugus ir nenorintis būti bandomuoju triušiu (King 1996). Eysenbach'o ir Till'io tyrimas parodė, kad dažnai internetinių bendruomenių narių reakcijos į tyrėjų žinutes buvo neigiamos: nariai skundėsi, jog tyrėjai nepažįsta bendruomenės kultūros, o tie, kurie patys buvo bendruomenių nariai, buvo kaltinami išdavyste (Eysenbach ir Till 2001). Galiausiai tyrėjų tapatybės ir tikslų atskleidimas gali lemti, kad jie bus pašalinti iš bendruomenės ir negalės toliau tęsti tyrimo.

Žinoma, etiški yra tie tyrimai, kuriuos mokslininkai vykdo atvirai, informavę bendruomenę apie tyrimą ir savo tapatybę. Vis dėlto kriminologiniuose tyrimuose tyrėjo aktyvaus dalyvavimo bendruomenės pokalbiuose ar jų pasyvaus stebėjimo nuslėpimas, o ypač jo tapatybės neatskleidimas, gali būti pateisinami ir dėl tyrėjo saugumo užtikrinimo.

Etikos iššūkiai ir gairės kriminologiniams internetinių bendruomenių tyrimams

1. Vieša ir privati informacija internete

Skirtumas tarp viešos ir privačios informacijos yra vienas esminių probleminių klausimų internetinių bendruomenių tyrimų etikoje. Privačiai informacijai taikomi daug griežtesni standartai negu viešai: reikalingas informuotas sutikimas rinkti medžiagą moksliniam tyrimui, ją analizuoti ir skelbti, svarbu užtikrinti šaltinių konfidencialumą ir t. t. Tyrimams naudodami viešą informaciją, mokslininkai turi daugiau laisvės. Tačiau internete riba tarp viešos ir privačios erdvių nėra akivaizdi, o ypač internetinių bendruomenių atveju (Eysenbach ir Till 2001).

Kai kurie mokslininkai, ypač rašiusieji anksčiau, tik atsiradus internetiniams tyrimams, laikosi „technologinio požiūrio“, kad techninis informacijos prieinamumas yra lygus viešumui: visa teisėtai viešai prieinama informacija internete turėtų būti laikoma vieša (Herring 1996; Frankel ir Siang 1999). So-

cialiniuose tinkluose vartotojai gali laisvai pasirinkti, kurią informaciją skelbti viešai, o kurios nerodyti, todėl, net jeigu jie ir negali iš anksto numatyti, kad jų paskelbta informacija bus naudojama tyrimų tikslais, šios informacijos vis tiek negalima laikyti privačia, nes vartotojai sąmoningai pasirinko ją paskelbti viešai. Tokiai informacijai siūloma taikyti asmeninių skelbimų laikraščiuose analogiją (Moreno ir kt. 2008). Prisijungdami prie internetinių bendruomenių, vartotojai sutinka su jų vidaus taisyklėmis, kurios dažnai įtraukia ir leidimą visą vartotojo paskelbtą informaciją naudoti komerciniais ar moksliniais tikslais trečiosioms šalims. Vis dėlto tyrimai rodo, jog nemaža dalis vartotojų neskaito ar nesupranta šių taisyklių (Beninger ir kt. 2014). Nors viešai prieinamos informacijos naudojimas moksliniams tyrimams ir gali būti teisėtas, tačiau tyrėjų etiniai svarstymai turėtų siekti toliau nei teisėtumo reikalavimai (Woodfield ir kt. 2013; Williams ir kt. 2017). Ši problema pasidaro dar sudėtingesnė, kai bendruomenės kuriasi ne nepriklausomose, o korporacinėse platformose, tokiose kaip dauguma šiuo metu socialinės tinklaveikos paslaugas teikiančiųjų – „Facebook“, „Google“, „Instagram“, „Twitter“, „TikTok“ ir kiti. Tuomet narius susaisto sudėtingos paslaugų teikimo sutartys, į kurias dažnai įtrauktas ir duomenų pateikimas trečiosioms šalims komerciniais tikslais, kur jie gali būti stebimi ir tiriami daug nuodugniau nei įprastų mokslinių tyrimų metu.

1985 metais Larry Hunter'is pranašavo, kad kompiuterių paplitimas ir galia ištrins ribą tarp privačios ir viešos informacijos: „Mūsų revoliucija bus ne informacijos rinkimas (neieškokite kamerų miegamuosiuose), o analizė informacijos, kuria noriai dalijamasi“ (Hunter cit. pg. Nissenbaum 1998). Interneto vartotojai ne visada suvokia, kad jų paskelbta informacija yra prieinama viešai (King 1996). Didelė dalis interneto vartotojų nėra technologijų ekspertai ir dažnai nežino visų medijų, kuriomis naudojasi, ypatybių, todėl bendraudami internete elgiasi pagal realaus pasaulio bendravimo taisykles, t. y. bendraminčių grupėse laisvai dalijasi privačia informacija, nepagalvodami, kad jų paliekama informacija gali būti prieinama bet kam ir todėl jų asmeninė erdvė gali būti lengvai pažeidžiama (Hoser ir Nitschke 2010). Realiame pasaulyje žmonės įpratę turėti tam tikrą „privatumą viešumoje“ – nors supranta, kad yra matomi ir jų tarpusavio pokalbis gali būti nugirstas, tačiau pagrįstai tikisi likti nepastebėti minioje (Nissenbaum 1998). Internete išsaugoti tokį privatumą viešumoje yra neįmanoma.

Siekiant įvertinti, kiek viešas ar privatus yra internetinės bendruomenės susirašinėjimas, mokslinėje literatūroje yra siūlomi tokie kriterijai: skelbiamos informacijos prieinamumas, atsižvelgimas į naudojamos internetinės platformos taisykles, pačių bendruomenės narių privatumo lūkesčiai, auditorija, bendruomenės vertybės ir normos, bendruomenės veiklos teisėtumas.

Jeigu internetinės bendruomenės pokalbiai yra visiems laisvai prieinami ir jei tokia bendruomenė turi daug narių, tuomet paprastai tokia informacija laikoma vieša. Dalyvių pokalbius viešai prieinamuose kanaluose galima rinkti, analizuoti ir pristatyti be atskiro dalyvių sutikimo (bet neatskleidžiant jų tapatybių). Jeigu priėjimas prie bendruomenės yra ribojamas registracija, tikėtina, kad grupės nariai ją suvokia kaip privačią (Eysenbach ir Till 2001). Pavyzdžiui, uždara grupė „Facebook“ svetainėje galėtų būti laikoma privačia, o „Twitter“ skelbiamos žinutės su grotazymėmis laikomos viešomis, nes tokiu būdu jas paskelbę vartotojai aiškiai siekia didesnės auditorijos (Townsend ir Wallace 2018). Taip pat viešų asmenų socialiniuose tinkluose skelbiama ir laisvai prieinama informacija gali būti laikoma vieša, nes ji skirta plačiam ratui žmonių. Kai kurių mokslininkų nuomone, prisijungimo reikalaujantys forumų pokalbiai irgi gali būti laikomi viešais, jei juose dalyvauja daug dalyvių (Liu 1999). Iš tiesų, net jei bendruomenė yra uždara (t. y. norint prie jos prisijungti reikia registruotis, gauti administratoriaus patvirtinimą ar vieno iš narių kvietimą), tačiau ją sudaro šimtai ar tūkstančiai narių, sunku būti vadinti jų pokalbius bendrame bendruomenės forume privačiais jau vien dėl to, kad jie prieinami daugybei žmonių. Tačiau, naudojant tokią medžiagą tyrimuose be dalyvių sutikimo, reikia atsižvelgti į tai, kad ji nebuvo visiškai laisvai prieinama, ir užtikrinti dalyvių anonimiškumą.

Sprendžiant, ar galima naudoti socialiniuose tinkluose ir internetiniuose forumuose skelbiamą medžiagą ir kaip, svarbu atsižvelgti į socialinių tinklų platformų bei forumų taisykles – žiūrėti, ką jos draudžia ir ką leidžia (Townsend ir Wallace 2018). Kai kurios internetinės bendruomenės yra aiškiai įvardijusios draudimą naudoti jų medžiagą komerciniais ar moksliniais tikslais. Vis dėlto tokio draudimo nebuvimas nereiškia, jog bendruomenės nariai automatiškai leidžia visiems naudoti jų pokalbių medžiagą. Situaciją papildomai apsunkina tai, kad moksliniai tyrimai, tapimas jų objektu, nėra standartinės situacijos daugumoje internetinių bendruomenių, todėl jos gali neturėti išankstinės, aiškiai artikuliuotos pozicijos šiuo klausimu.

Storm King kalba apie „suvokiamo privatumo“ sąvoką – kaip savo susirašinėjimų privatumą suvokia patys dalyviai. Dažnai, nors ir žinodami, jog jų pokalbiai yra viešai prieinami, internetinių bendruomenių nariai tikisi, kad juos skaitys tik kiti bendruomenės nariai, o ne pašaliniai žmonės (King 1996). Hoser ir Nitschke siūlo taikyti socialiniuose tinkluose ar interneto diskusijų forumuose paskelbtai informacijai viešoje vietoje nugirsto privataus pokalbio analogiją: tokio pokalbio medžiaga gali būti naudojama tik tame kontekste ir tik tos auditorijos, kuriai ji buvo paskelbta. Norint tokią medžiagą naudoti kitokiai auditorijai ir kitokiais tikslais, reikalingas dalyvių sutikimas (Hoser ir Nitschke 2010). Taikydama panašią argumentaciją, Nissenbaum teigia, kad neetiška išimti informaciją iš vieno konteksto ir perkelti ją į kitą. Žmonės asmenine informacija dalijasi pagal situaciją, aplinkybes ir santykių su kitais asmenimis: pavyzdžiui, daktarui pasakoja apie savo sveikatos būklę, o draugui – apie romantinius santykius. Kai ta informacija atsiduria kitame kontekste, žmogus jaučia, kad jo privatumas buvo pažeistas (Nissenbaum 1998). Kai kurie mokslininkai prieštarauja ir teigia, jog lūkesčiai dėl privatumo vis dėlto turėtų būti pagrįsti: jei interneto forumas viešas, neriboja narystės, turi daug dalyvių, turinys archyvuojamas ir viešai prieinamas, jo dalyviai negali turėti pagrįstų lūkesčių dėl privatumo (Hudson ir Bruckman 2005; Walther 2002). Neapklausus internetinės bendruomenės narių neįmanoma sužinoti, kaip jie suvokia susirašinėjimų privatumą ir kaip jaustųsi sužinoję, jog jų viešai prieinamų pokalbių medžiaga renkama moksliniais tikslais. Vis dėlto informacijos iš viešai prieinamų forumų rinkimas moksliniams tyrimams, kai forumo taisyklės to nedraudžia, neturėtų būti laikomas neetišku, net jeigu kai kurie forumo dalyviai klaidingai įsivaizdavo savo pokalbių privatumą. Nors kartais dalyvių privatumo lūkesčius galima nuspėti iš pokalbių turinio, dažniausiai, ypač prieš pradėdant rinkti informaciją, juos patikrinti yra neįmanoma arba tai reikalautų atskiro tyrimo. Tolesniuose tyrimo etapuose – analizuojant medžiagą ar publikuojant tyrimo rezultatus, reikia turėti omenyje galimai klaidingus tirtos bendruomenės narių privatumo lūkesčius ir atitinkamai apdoroti informaciją, kad būtų neįmanoma atpažinti jų tapatybių, ir / arba gauti jų sutikimus informacijos analizei bei publikavimui.

Svarstant internetinės bendruomenės pokalbių viešumą ir privatumą, galima atsižvelgti ir į tiriamos bendruomenės normas (Eysenbach ir Till 2001; Christin 2013; Décarý-Héту ir Aldridge 2015). Jei internetinė bendruomenė

propaguoja atviros prieigos, dalijimosi žiniomis, „mokslo visiems“ vertybes, mažai tikėtina, kad jos nariai prieštarautų bendruomenės viešai skelbiamos informacijos naudojimui moksliniais tikslais. Taip pat kai kurios bendruomenės, pavyzdžiui, seksualinių mažumų, gali siekti matomumo ir norėti atkreipti visuomenės dėmesį į savo problemas.

Kriminologiniuose tyrimuose dažnai tiriamos nelegalia veikla užsiimančios bendruomenės, pavyzdžiui, besidalijančios neteisėtu turiniu ar platinančios neteisėtas prekes. Nors priėjimui prie tokių bendruomenių susirašinėjimo paprastai reikalingas prisijungimas ir vidaus taisyklės gali neleisti naudoti jose skelbiamos informacijos, kai kurie mokslininkai teigia, jog nelegalių svetainių sąlygos nėra teisėtos ir todėl nėra neetiška jas pažeisti, kadangi tyrimo nauda atsveria galimą žalą (Martin ir Christin 2016). Tirti tokias bendruomenes internete yra svarbu norint suprasti į neteisėtą veiklą įsitraukusių asmenų motyvus, veikimo būdus ir užkirsti kelią nusikaltimams, taigi tyrimų nauda visuomenei yra reikšminga. Vis dėlto reikėtų gerai apgalvoti galimą tyrimo žalą atskiriems bendruomenės nariams (pavyzdžiui, riziką sulaukti teisėssaugos persekiojimo) ar apskritai visuomenei (jei tyrime paskelbta informacija paskatintų neteisėtos veiklos plitimą). Potencialią žalą galima sumažinti užtikrinant dalyvių anonimiškumą ir skelbiant ribotą informaciją. Tiriant neteisėta veikla užsiimančias bendruomenes, mokslininkams gali iškilti ir kitokio pobūdžio dilema – matant informaciją apie įvykdytus ar planuojamus nusikaltimus, pranešti apie tai teisėsaugai ar ne. Mokslinė etika reikalauja užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą, tačiau moralės ar teisės aktų reikalavimai gali būti priešingi. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 238 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę nepranešus apie labai sunkų nusikaltimą. Tokiems nusikaltimams yra priskiriamas narkotikų platinimas nepilnamečiams, o tiriant internetines bendruomenes, yra visai tikėtina susidurti su informacija apie tokią veiklą – tyrimai rodo, kad internete narkotikus perka labai jauni paaugliai (Demant ir Bakken 2019).

Bendruomenių dalyviams problemiška ištrinti paskelbtą informaciją – ji lieka viešai prieinama visam laikui, net jeigu pasisakiusieji yra pakeitę savo nuomonę ir pageidautų, kad tų pokalbių niekas nebematytų. Internetinės paieškos sistemos ir tekstinis internetinių bendruomenių diskusijų pobūdis lemia tai, jog tokias diskusijas lengva surasti, nukopijuoti ir toliau viešinti. Boyd teigia, kad medijos ir ypač internetas negrįžtamai pakeitė visuomenės gyvenimo viešumo

galimybes: nors šiais laikais daug dėmesio skiriama asmens privatumui, iš tikrųjų bet koks viešoje erdvėje įvykęs veiksmas ar pokalbis išviešintas tokiais mastais ir tokioms auditorijoms, kurie istorijoje nebuvo prieinami net įžymybėms (boyd 2007). Todėl atsiranda nuomonių, jog privatumo sąvoka yra netinkama internetui, o vietoj jos tyrimų internete etikos klausimams spręsti siūlomos kitos sąvokos ar principai, pavyzdžiui, „nenusavinimas“ (angl. *non-alienation*) (Barkardjewa ir Feenberg 2000). Nenusavinimas apima tokias gaires tyrėjams: vengti išimti turinį iš jo originalaus konteksto be aiškiai išreikšto internetinės bendruomenės sutikimo, laikytis atvirumo, rūpesčio etikos principų, dalintis tyrimo rezultatais su bendruomene, ją aktyviai įtraukti į tyrimą.

Be viešos ir privačios informacijos, atskirai paminėtina yra neteisėta informacija, pavyzdžiui, gauta neautorizuotai prieinant prie kompiuterinių sistemų, apeinant slaptažodžius, iš nutekintų duomenų bazių ir pan. Thomas ir kiti pabrėžia, kad neteisėtais būdais gautus duomenis naudojančys tyrimai privalo turėti skyrių apie tyrimo etiką, paaiškinantį, kaip tie duomenys buvo gauti ir saugomi, kokią žalą gali atnešti tyrimas, kokia jo nauda ir kodėl buvo būtina naudoti neteisėtus duomenis. Tokiuose tyrimuose mokslininkai turėtų identifikuoti visas suinteresuotas šalis, kurias gali paveikti tyrimas, apsvarstyti informuoto sutikimo reikalingumą, įvertinti galimą žalą visoms šalims, numatyti būdus jai sumažinti, užtikrinti teisingumą skirtingų socialinių grupių atžvilgiu ir įvertinti, ar tyrimas bus naudingas visuomenei – tik aiškus viešas interesas gali pateisinti neteisėtos informacijos naudojimą (Thomas ir kt. 2017).

Lietuvoje viešos ir privačios informacijos klausimas yra nagrinėtas daugiausia teisės srityje informacijos turinio pobūdžio aspektu, kalbant apie teisę į privatumą kaip žmogaus teisę arba apie asmens duomenis (pvz., Bučiūnas 2015, Malinauskaitė 2015). 2018 metais Europos Sąjungoje įsigaliojęs Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas leidžia naudoti asmens duomenis mokslinių tyrimų tikslais, bet taikant apsaugos priemones, tokias kaip duomenų mažinimo principą ar pseudonimų suteikimą². Įvertinus, kad tyrimui

² 2016 m. balandžio 27 d. „Europos Parlamento ir Tarybos reglamente 2016/679 dėl fizinų asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo“ asmens duomenimis laikoma bet kokia informacija, pagal kurią galima identifikuoti fizinį asmenį – vardas ir pavardė, namų adresas, IP adresas, „fizinės, fiziologinės, genetinės, psichinės, ekonominės, kultūrinės ar socialinės tapatybės požymiai“. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>>.

reikalinga informacija gali būti laikoma vieša ir/ar leidžiama naudoti tyrimų tikslais, vis tiek turėtų būti atsižvelgiama ne tik į informacijos naudojimo teisėtumą, bet ir į tiriamųjų interesų apsaugą. Jei tyrimui vykdyti negauti tiriamųjų sutikimai, skelbiant tyrimo rezultatus turėtų būti užtikrinamas konfidencialumas ir imtasi visų priemonių siekiant išvengti žalos tiriamiesiems: neskelbti jų vardų, internetinių grupių pavadinimų, užtikrinti saugų duomenų laikymą (Williams, Burnap ir Sloan 2017; British Society of Criminology 2015; Rafaeli ir Konstan 1997; King 1996).

2. Informuotas sutikimas

Belmonto ataskaitoje įvardytas pagarbos asmenims principas reikalauja, kad dalyvavimas tyrime būtų savanoriškas. Tam paprastai reikalingas informuotas dalyvio sutikimas dalyvauti tyrime. Informuotas sutikimas turi įtraukti informaciją apie tyrimo tikslus, dalyvio teises ir įsipareigojimus, galimą tyrimo žalą ir naudą, konfidencialumo ir kitas sąlygas (Kantanen ir Manninen 2016). Ne visi autoriai aiškiai apibrėžia, ar šiuos principus siūlo taikyti universaliai, ar tik tada, kai tiesioginis tyrimo dėmesys nukreiptas į žmogiškuosius subjektus ir jų santykius. Internetinių bendruomenių tyrimų atveju nėra vieningos nuomonės, ar toks sutikimas visada reikalingas. Šis klausimas yra glaudžiai susijęs su viešos ir privačios informacijos internete problema. Kai kurie mokslininkai teigia, jog viešai prieinamų internetinių forumų tyrimams sutikimai nereikalingi, kadangi ta informacija yra vieša (Ess 2006; Liu 1999), kiti tvirtina, jog, nepaisant informacijos viešumo, sutikimas tyrimui yra reikalingas (King 1996; Marx 1998). Šio straipsnio autorės mano, jog reikalavimas gauti informuotus sutikimus iš visų internetinių bendruomenių narių jų viešai paskelbtos informacijos naudojimui moksliniams tyrimams būtų perteklinis. Griežtas deontologinės etikos taikymas padarytų tokius tyrimus neįmanomus, ypač kalbant apie daug narių turinčias bendruomenes. Klinikiniuose tyrimuose kuo daugiau informuoti tiriamuosius yra svarbu dėl rizikos jų sveikatai. Socialiniuose tyrimuose rizika paprastai yra mažesnė, todėl ir reikalavimai gauti informuotus sutikimus iš tiriamųjų turėtų būti taikomi atsižvelgiant į riziką pakenkti jų interesams. Tiriant suarchyvuotą viešai prieinamą forumų medžiagą, kur dalyviai dažniausiai prisidengę pseudonimais, ir skelbiant ją taip, kad narių tapatybės nebūtų atsekamos, rizika forumų dalyviams yra minimali. Renkant informaciją iš uždarų internetinių bendruomenių, ypač kai ta informacija liečia

jautrius klausimus, rizika pakenkti bendruomenei ar jos nariams yra didesnė, todėl informuotas sutikimas yra reikalingas. Sutikimo neturi būti reikalaujama, kai tyrimo objektas yra internetinės bendruomenės pokalbių turinys, o ne jos nariai kaip žmogiškieji subjektai, jų nuomonės ar tarpusavio santykiai.

Ar gali būti laikoma, kad dalyvis davė sutikimą sutikdamas su internetinės platformos taisyklėmis, kurios leidžia trečiosioms šalims naudoti vartotojo skelbiamą informaciją įvairiais tikslais? Toks sutikimas yra problemiškas, nes jis neturi visų informuoto sutikimo elementų – dalyvis nežino informacijos apie konkretų tyrimą, negali pasirinkti nutraukti savo dalyvavimo jame (Townsend ir Wallace 2018).

Nusprendus, kad informuotas sutikimas yra reikalingas, taip pat reikia nuspręsti, kurioje tyrimo stadijoje toks sutikimas turėtų būti gautas ir iš ko – prieš renkant duomenis, juos analizuojant ar skelbiant rezultatus, iš internetinės bendruomenės administratoriaus, iš kiekvieno bendruomenės nario ar tik iš tų, kurių žinutės ar kitas turinys bus naudojamas kaip citatos ar tyrimo iliustracijos?

Geriausia būtų sutikimą gauti dar prieš renkant duomenis, tačiau kartais toks išankstinis informuotas sutikimas yra neįmanomas dėl paties tyrimo specifikos. Kokybinių, etnografinių tyrimų pradžioje gali būti dar nežinoma, ką tyrimas atskleis ir kur nuves, todėl mokslininkas gali tiriamuosius informuoti tik apie pradinį tyrimo tikslus, o tyrimo metu gali iškilti visiškai naujų aspektų, apie kuriuos tiriamieji nebuvo informuoti pradžioje (Leavy ir Hesse-Biber 2011).

Tuo atveju, kai svarbus informuoto sutikimo gavimas ir kai internetinės bendruomenės vidaus taisyklėse nėra aiškiai įvardyto draudimo ar leidimo naudoti bendruomenės susirašinėjimus moksliniams tikslams, kai kurie autoriai rekomenduoja pirmiausia susisiekti su tokios bendruomenės ar forumo administratoriumi dėl leidimo. Vis dėlto administratoriaus leidimas nereiškia visų forumo dalyvių sutikimo atlikti tyrimą – tokie sutikimai turėtų būti gauti iš dalyvių tarpininkaujant administratoriui arba tiesiogiai (Reid 1996).

Kaip ir tradiciniuose etnografiniuose tyrimuose, mokslininkų bandymai gauti informuotus sutikimus iš internetinės bendruomenės dalyvių gali turėti neigiamos įtakos grupės bendravimui ir sutrikdyti natūralią tyrimo aplinką, iškreipti grupės narių diskusijas, nes žinodami, kad juos stebi, jie gali nebekalbėti atvirai (King 1996; Reid 1996). Mokslininkų žinutės forumuose ar atskiriems dalyviams gali sukelti grupės narių priešišumą, nes gali būti suprastos

kaip privatumo pažeidimas ar nepageidaujamos žinutės (angl. *spamming*). Hudson'o ir Bruckman tyrimas parodė, kad mokslininkai buvo išmesti iš 63,3 proc. ICQ pokalbių kanalų, kai juose parašė žinutę apie atliekamą mokslinį tyrimą (Bruckman 2004). Tokiais atvejais ir jei tyrimo svarbą pateisina kitos aplinkybės, sutikimas gali būti gaunamas ir vėliau, jau surinkus duomenis (Sveningsson 2004).

Kartais kriminologiniuose tyrimuose tikimybė gauti informuotą sutikimą yra labai maža – pavyzdžiui, iš asmenų, kurie užsiima neteisėta ar stigmatizuota veikla (Pastrana ir kt. 2018; Herring 1996), arba tyrimuose apie rasizmą ar kitus neigatyvius socialinius reiškinius (British Society of Criminology 2015). Bandymai gauti sutikimus tokiais atvejais taip pat gali būti pavojingi tyrėjui, atskleidusiam savo tapatybę, ypač jei bendruomenės nariams mokslinio tyrimo rezultatai pasirodytų kritiški jų bendruomenės atžvilgiu. Townsend ir Wallace teigia, kad, siekiant apsaugoti tyrėjus ir užtikrinti, kad etikos normos netaptų kritinių tyrimų cenzūros įrankiu, prieštaringo ideologinio turinio internete analizę galima atleisti nuo reikalavimo gauti informuotą sutikimą, tačiau turėtų būti užtikrinamas visiškas bendruomenės dalyvių anonimiškumas, įskaitant pažodinių citatų nepublikavimą, kad nebūtų galima atsekti dalyvių tapatybės pasinaudojus paieškos sistemomis (Townsend ir Wallace 2018).

Priešingai nei tradiciniuose etnografiniuose tyrimuose, kur stebimi realūs žmonės, internetinių bendruomenių tyrimuose gauti informuotą sutikimą iš visų diskusijų dalyvių gali būti ir visai neįmanoma dėl didelio dalyvių skaičiaus, jų kontaktinių duomenų nebuvimo, dėl dažnos dalyvių kaitos – nuolat prisijungia nauji nariai, seni atsijungia, nebeaktyvios paskyros (King 1996; Reid 1996). Tais atvejais, kai sutikimas praktiškai neįmanomas dėl didelio dalyvių skaičiaus, galima prašyti sutikimo tyrimo rezultatų pristatymo stadijoje bent iš tų dalyvių, kuriuos norima cituoti (Franzke ir kt. 2019).

Internetinėje erdvėje mokslininkai negali būti tikri dėl dalyvių tikrosios tapatybės, o tai irgi apsunkina informuoto sutikimo principo įgyvendinimą, nes kai kurie asmenys gali būti nepakankamai autonomiškai duoti tokį sutikimą (pavyzdžiui, nepilnamečiai), tačiau tyrėjas paprasčiausiai to nežinos. Kita vertus, tapatybės patvirtinimo problema egzistavo ir iki interneto (vykdant apklausas telefonu, paštu ar net gatvėje), todėl būtų neprotinga reikalauti iš mokslininkų, vykdančių tyrimus internete, įrodyti tyrimo dalyvių amžių ar veiksmumą (Walther 2002).

3. Anonimiškumas ir autorystės nurodymas

Tradiciniuose sociologiniuose tyrimuose, ypač kriminologiniuose, įprasta stengtis užtikrinti dalyvių anonimiškumą. Internetinių bendruomenių tyrimuose šis etikos principas yra problemiškas tiek techniškai, tiek ir dėl požiūrio, ar jis turėtų būti visada taikomas.

Pirmiausia internetinių bendruomenių nariai dažnai ir taip yra anonimiški arba pseudonimiški: priešingai nei realiame pasaulyje, internete žmonės yra „nematomi“ ir turi galimybę susikurti vieną ar daug virtualių tapatybių. Donath atskiria anonimiškumą ir pseudonimiškumą: virtualių bendruomenių narių identifikacija gali būti įvairaus laipsnio – nuo visiško anonimiškumo iki tikrosios tapatybės nurodymo. Pseudonimai yra tarp šių dviejų kraštutinių: nors jie galbūt ir neatskleidžia tikrosios nario tapatybės, tačiau gali atskleisti daug informacijos apie virtualią nario tapatybę (Donath 1999). Kartais internetinių bendruomenių tyrimuose patys pseudonimai gali būti tyrimo objektas, kadangi juose gali būti įvairių užuominų, juokų, kultūrinių nuorodų, tuomet juos slėpti būtų nelogiška (Sveningsson 2004).

Yra įvairių nuomonių, kaip traktuoti virtualias tapatybes – ar tai, kad dalyviai bendrauja prisidengę pseudonimais, savaime garantuoja anonimiškumą, ar vis dėlto mokslininkai, siekdami užtikrinti anonimiškumą, turėtų tyrime neskelbti dalyvių pseudonimų? Bruckman manymu, atsižvelgiant į tai, kad pseudonimai internete atlieka tą pačią funkciją kaip ir tikrieji vardai, kad dažnai pagal pseudonimus galima atsekti tikruosius vardus ir kad žmonėms rūpi jų pseudonimų reputacija, pseudonimus reikėtų traktuoti lygiai taip pat kaip tikrus vardus ir, tyrime nusprendus neatskleisti dalyvių tapatybių, turėtų būti slepiami ir jų pseudonimai (Bruckman N. d.). Tačiau, kaip jau minėta anksčiau, traktuojant tiriamą internetinį turinį kaip vartotojų sukurtus tekstus, jų saviraiškos rezultata, neturėtų būti taikomi anonimiškumo reikalavimai, o priešingai – įvardijami kūrinių autoriai (Bassett ir O’Riordan 2002; Bruckman 2002).

Tyrime naudojant viešų asmenų pasisakymus, anonimiškumo reikalavimas neturėtų būti taikomas, kadangi paprastai vieši asmenys skelbia informaciją tikėdamiesi, jog nepažįstami asmenys ją skaitys, ir siekdami kuo didesnės auditorijos. Kartais ir nevieši asmenys gali nenorėti likti anonimais. Nemažai mokslinių institucijų parengtų etikos rekomendacijų internetiniams tyrimams nurodo skelbti tik nuasmenintą socialinių medijų informaciją, jei nebuvo

gautas informuotas sutikimas iš tiriamųjų (Williams ir kt. 2017). Vis dėlto, negavę sutikimo iš tyrimo dalyvių, nežinosime jų pačių požiūrio į anonimiškumą. Patton'as dar 2002 metais pastebėjo, kad universaliala laikyta konfidencialumo norma susiduria su iššūkiais, nes dalis žmonių nesutinka, kad jų istorijos būtų skelbiamos be jų vardų. Pavyzdžiui, kai kurios nuo smurto nukentėjusios moterys nori atskleisti savo tapatybes, nes tai joms padeda įveikti skausmą, jos jaučiasi įgalintos ir didžiuojasi savo istorijomis. Svarstyтина, ar mokslininkai turi teisę taikyti anonimiškumą prieš tokių dalyvių valią, o gal toks požiūris, kai dalyviai laikomi nesugebančiais suvokti jiems kylančios rizikos, yra patronizuojantis (Patton 2002). Kitas pavyzdys – LGBT bendruomenės, kurių narių tapatybių slėpimas, siekiant juos apsaugoti, gali pakenkti didesnio matomumo siekiui ir sustiprinti mitą, kad priklausymas šiai bendruomenei yra kažkas gėdingo (Bassett ir O’Riordan 2002), nors šis pastebėjimas nepaneigia fakto, kad anonimiškumo užtikrinimas tokių bendruomenių nariams yra itin svarbus saugumo užtikrinimo veiksmas. Taip pat kai kurių internetinių platformų (pavyzdžiui, „Twitter“) taisyklės leidžia naudoti jose paskelbtą informaciją tik nurodant autorystę ir tik originalia forma (Townsend ir Wallace 2018).

Vis dėlto viešumo pageidavę tyrimo dalyviai, susidūrę su padidėjusiu dėmesiu ir visuomenės reakcijomis, gali gailėtis savo sprendimo atskleisti tapatybę. Reid teigia, kad tyrimų dalyviai internete yra linkę nepakankamai įvertinti neigiamas viešumo pasekmes, o tyrėjai linkę objektyvuoti tyrimo subjektus (Reid 1996). Siekdami apsaugoti tyrimo dalyvius ir tuo pat metu jų nepatronizuoti, neatimti sprendimo teisės, mokslininkai turėtų dalyvius kuo išsamiau supažindinti su visomis iš viešumo kylančiomis rizikomis.

Didelei daliai žmonių internetas turi psichologinį „elgesio kontrolę slopinantį“ (angl. *disinhibiting*) efektą: tiesiogiai nematydami asmens, su kuriuo bendrauja, ir patys jausdamiesi nematomi, žmonės yra linkę atskleisti daugiau asmeninės informacijos („nepiktybinis slopinimas“) arba elgtis nesilaikydami socialinių normų, kurių paprastai laikosi realiame pasaulyje: užgaulioti pašnekovus, grasinti, dalintis pornografinė ar smurtinė medžiaga („toksiškas slopinimas“) (Suler 2004). Anonimiškumas leidžia žmonėms atskirti savo virtualią tapatybę nuo tikrosios, savo veiksmus internete – nuo veiksmų realiame gyvenime. Didesnis internetinių bendruomenių narių atvirumas ir pasikeitęs elgesys yra įdomi medžiaga mokslininkų tyrimams, tačiau jos atskleidimas gali pakenkti tyrimų dalyviams (Frankel ir Siang 1999; Convery ir Cox 2012). Vie-

šai paskelbus įžvalgas ar išvadas apie socialinių medijų naudotojų pasisakymus tam tikrais jautriais klausimais (pvz., neapykanta) ir neužtikrinus paskelbtos informacijos neatpažįstamumo, naudotojams gali kilti stigmatizacijos rizika ar netgi rizika jų fiziniam saugumui (Williams ir kt. 2017).

Taigi atsakymas į klausimą, atskleisti ar slėpti tyrimo dalyvių vardus ir pseudonimus, priklauso nuo konkrečios situacijos: nuo tyrimo objekto ir tikslų, tiriamos temos, rizikos pakenkti tiriamųjų interesams, pačių dalyvių požiūrio į anonimiškumą. Kriminologiniai tyrimai paprastai liečia temas, kurios gali sukelti neigiamą visuomenės reakciją, todėl tyrimo dalyvių vardai, pseudonimai ar kita informacija, iš kurios būtų įmanoma atpažinti dalyvius, neturėtų būti atskleista.

Tais atvejais, kai būtina užtikrinti internetinių bendruomenių narių anonimiškumą, šiam žingsniui reikia daugiau pastangų nei tradicinių tyrimų atveju. Skelbiant duomenis, gautus iš interviu su tiriamaisiais, pakanka neįvardyti dalyvių tapatybių ar tam tikros asmeninės informacijos, tačiau internetinių bendruomenių tyrimuose nebeužtenka neminėti subjektų vardų, kadangi juos galima surasti per internetinę paiešką pagal tyrime publikuotas citatas. Norint išlaikyti visišką internetinių bendruomenių dalyvių anonimiškumą, reikia ne tik neminėti jų vardų, neįvardyti konkrečios bendruomenės pavadinimo, nuorodų, kur ją galima rasti, bet ir pažodžiui necituoti viešai prieinamuose forumuose randamų žinučių, o jas perfrazuoti ar apibendrinti. Tyrimo dalyvių anonimiškumui apsaugoti gali prireikti kūrybinių priemonių, netgi „sufiktyvinti“ tam tikrus tyrimo aspektus (Williams ir kt. 2017).

Kai tyrimas liečia jautrią informaciją, pavyzdžiui, neteisėtas ar visuomenei moraliai nepriimtinas veiklas, narkotinių medžiagų vartojimą, sveikatos klausimus, deviacinę elgesį, prieštaringas nuomones (pavyzdžiui, rasistinius pasisakymus), tokios informacijos paviešinimas naujai auditorijai (mokslinio straipsnio skaitytojams) gali pakenkti tiriamųjų interesams. Townsend ir Wallace tokiais atvejais rekomenduoja perfrazuoti visą tyrime publikuojamą iš bendruomenės susirašinėjimo surinktą informaciją, kad nebūtų įmanoma atsekti dalyvių tapatybės, o norint publikuoti pažodines citatas būtina gauti sutikimą iš kiekvieno tokių citatų autoriaus (Townsend ir Wallace 2018). Jie taip pat siūlo jautrioms temoms tirti verčiau rinktis tradicinius, o ne internetinius tyrimo būdus, kadangi taip lengviau užtikrinti informuoto sutikimo ir konfidencialumo principus.

Žinoma, toks visų duomenų anonimiškumas apsunkina mokslinio tyrimo patikimumo tikrinimą. Markham mini atvejį, kai buvo atsisakyta publikuoti jos kolegų straipsnį, nes jie, stengdamiesi apsaugoti jaunų tinklaraštininkų, užsiimančių rizikinga ar neteisėta veikla, privatumą, panaudojo ne ištraukas iš tikrų tinklaraščių, o jų pagrindu sukonstruotas citatas. Markham teigimu, toks duomenų „fabrikavimas“ yra tinkamas būdas anonimiškumo problemai kokybiniuose tyrimuose spręsti ir neturėtų būti laikomas bloga mokslininkų praktika (Markham 2012), tačiau platesnėje metodologinėje literatūroje apie šį būdą tebevyksta kontroversiškos metodologinės diskusijos.

4. Surinktų duomenų saugumas ir viešinimas

Etikos principų turi būti laikomasi ne tik renkant tyrimo medžiagą ar skelbiant rezultatus, tačiau ir saugant tyrimo metu surinktus duomenis. Neapdoroti duomenys su dalyvių vardais, neteisėtos veiklos įrodymais ar kita jautria informacija gali netyčia patekti tretiesiems asmenims ir taip pakenkti tyrimo dalyviams ar kitoms suinteresuotoms šalims. Duomenys su konfidencialia informacija turėtų būti kruopščiai saugomi, pavyzdžiui, patikimuose serveriuose su slaptažodžiais, o pasibaigus tyrimui sunaikinami (Kenneally ir Dittrich 2012). Tam tikros itin jautrios informacijos geriau nekaupti: pavyzdžiui, vaikų pornografijos vaizdų atveju kiekviena nauja peržiūra yra laikoma papildomu aukos išnaudojimu (Thomas ir kt. 2017). Tais atvejais, kai tyrimus finansuojančios institucijos reikalauja pasidalinti ne tik tyrimo rezultatais, o ir tyrimo metu surinktais duomenimis, dalijamasi turėtų būti tik nuasmenintais duomenimis, neįtraukiant jautrios informacijos (Townsend ir Wallace 2018).

Mokslininkai, ypač tiriantys neteisėtas veiklas, gali būti teismo įpareigoti atskleisti konfidencialią informaciją ir taip sukelti baudžiamojo persekiojimo riziką asmenims, kurių konfidencialumą galbūt buvo įsipareigoję saugoti. Norint užtikrinti visišką konfidencialumą, saugiausia yra duomenis iš karto anonimizuoti ir apdoroti, nepasiliekant kopijų su informacija, kuri galėtų padėti identifikuoti tyrimo dalyvius ar jiems pakenkti.

Dalijimasis surinktais duomenimis tarp mokslininkų turi privalumą – leidžia patikrinti tyrimo rezultatų patikimumą ar panaudoti tuos pačius duomenis naujiems tyrimams. Kriminologiniai tyrimai internete atliekamų nusikaltimų srityje dažnai reikalauja sudėtingų techninių sprendimų, kurie gali būti neprieinami ar per brangūs pavieniams mokslininkams, todėl skirtingų sričių

tyrėjai bendradarbiauja kurdami įrankius informacijai rinkti ir gali leisti pasinaudoti surinktais duomenimis kitiems. Tokios duomenų bazės pavyzdys yra *CrimeBB* – Kembridžo universiteto mokslininkų sukaupta duomenų bazė su dešimtimis milijonų įrašų iš pagrindinių internetinių forumų³ (Pastrana ir kt. 2018). Vis dėlto, dalijantis konfidencialią, jautrią ar neteisėtą informaciją talpinančiomis duomenų bazėmis, turi būti užtikrinama apsauga nuo piktnaudžiavimo ar etikos pažeidimų, pavyzdžiui, pasirašant griežtas sutartis su asmenimis, norinčiais naudoti duomenis, apribojant priėjimą prie duomenų tik juos surinkusios įstaigos patalpose ar įrenginiuose, ar patiems atliekant duomenų analizę užsakovams („kontroliuojamas dalijimasis“) (Thomas ir kt. 2017).

5. Rizikos vertinimas

Kriminologinių tyrimų specifika yra ta, kad jie paprastai liečia jautrias temas, neteisėtas, slaptas veiklas ir įtraukia pažeidžiamas visuomenės grupes, taigi jie turi didesnę riziką pakenkti tyrimo dalyviams. Utilitaristinė etikos prieiga reikalauja, kad tyrimo nauda atsvertų jo galimą žalą. Deja, pačiuose tyrimuose paprastai kalbama apie jų naudą, bet retai apie galimą žalą (Thomas ir kt. 2017), taigi trūksta subalansuoto įvertinimo. Praktika rodo, kad dažnai, kai tenka rinktis tarp naudos tyrimui ir tyrimo dalyvių interesų, mokslininkai yra linkę pastaruosius paaukoti (pvz., kai dėl tyrimo specifikos yra sunku gauti informuotą sutikimą iš visų dalyvių, nusprendžiama, jog tokio sutikimo nereikia, nors iš tikrųjų etiška būtų tiesiog nevykdyti tokio tyrimo) (Bruckman N. d.).

Kalbant apie tyrimų naudą, paprastai turima omenyje nauda visuomenei – internetinių bendruomenių tyrimai gali padėti suprasti naujus fenomenus, suteikti naudingos informacijos politinių sprendimų priėmėjams, jie plečia mokslinių žinių bazę. Nauda galima ir pačiai bendruomenei ar jos nariams – tyrimai gali padėti stigmatizuojamoms grupėms, parodydami visuomenei jų teigiamą pusę ar atkreipdami dėmesį į galios santykius.

Utilitaristinės etikos pagrindu, siekiant išvengti tyrimų žalos, turi būti laikomasi „auksinės taisyklės“: 1) neapgaukinti tiriamųjų, 2) nekelti jiems pavojaus, 3) maksimizuoti visuomeninį ir privatų gerį minimizuojant riziką (Berry 2004). Kriminologiniuose internetinių bendruomenių tyrimuose svar-

³ Kembridžo kibernetinių nusikaltimų centro turimų duomenų bazių sąrašas: <https://www.cambridgecybercrime.uk/datasets.html>

bu įvertinti galimą tyrimo žalą ne tik jo dalyviams, bet visoms suinteresuotoms šalims: tyrimas gali paliesti tiriamųjų šeimas, draugus, stigmatizuoti tam tikras visuomenės grupes, gali pakenkti internetinę platformą administruojančiai įmonei ar jos klientams, tyrimo atskleista informacija gali pasinaudoti teisėsaugos institucijos prieš tam tikrus asmenis ar priešingai, tyrimas gali suteikti naudingos informacijos neteisėta veikla užsiimantiems asmenims (Kenneally ir Dittrich 2012).

Žala gali būti fizinė, psichologinė, emocinė, finansinė, žala reputacijai. Golder ir kitų atlikta vartotojų nuomonės etikos klausimais tyrimų apžvalga parodė, kad socialinių medijų vartotojai mano, jog dalyvaujant moksliniuose tyrimuose jie rizikuoja sulaukti nepageidaujamo dėmesio internete, išjuokimo, neigiamo vertinimo, įžeidimų, jog tyrimuose gauta informacija gali būti panaudota policijos ar teismuose. Dalis vartotojų jautėsi išnaudojami tyrėjų, jautėsi nejaukiai, taip pat bijojo, kad jų paskelbta informacija bus išimta iš konteksto ir panaudota netinkamai, kad juos bus galima atpažinti (Golder ir kt. 2017). Ypatingas dėmesys turi būti skiriamas pažeidžiamiems asmenims ir nepilnamečiams, tačiau internete dažnai sunku žinoti tikrąją tiriamųjų tapatybę ir amžių, ar jie priklauso pažeidžiamiems asmenims. Kai informacija jautri, pavyzdžiui, uždara pagalbos grupė nusikaltimų aukoms, reikėtų imtis visų priemonių siekiant nepakenkti dalyviams ar bendruomenei. Tokiose grupėse dalyviai nori jaustis saugūs ir laisvai dalintis savo patirtais išgyvenimais. Vien žinojimas, kad grupę stebi pašalinis asmuo, gali sukelti jos nariams neigiamus jausmus.

Tyrimas gali pakenkti ne tik jo atskiriems dalyviams, bet ir pačiai internetinei bendruomenei. Tyrimo rezultatų publikavimas, jei juose bendruomenė atpažįstama, gali pritraukti nepageidaujamą dėmesį iš šalies. Jeigu nariai suvokia grupę kaip saugią erdvę savo nuomonei reikšti, tyrėjo dalyvavimas gali sutrikdyti grupės dinamiką, apriboti pokalbius, net sumažinti jos narių skaičių (Golder ir kt. 2017). Reid tyrimas pakenkė jos nagrinėtai virtualiai seksualinę prievartą patyrusių asmenų bendruomenei – paskelbus tyrimo rezultatus, bendruomenėje atsirado įtampa, nustota priimti naujus narius, nors tyrimui buvo gauti sutikimai tiek iš grupės administratoriaus, tiek iš atskirų narių (Reid 1996).

Atliekant tyrimus internete svarbu nepamiršti ir pačių tyrėjų saugumo. Mokslininkų tapatybės atskleidimas interneto bendruomenei gali turėti pa-

sekmių jų pačių privatumui, nes bendruomenės nariai gali pradėti ieškoti informacijos apie tyrėjus, tikrinti jų asmenines paskyras socialinės tinklaveikos priemonėse ir pan. (Townsend ir Wallace 2018). Kadangi internetinių bendruomenių nariai dažnai yra priešiška nusiteikę su jais atliekamų tyrimų atžvilgiu, tyrėjai gali sulaukti įžeidimų, grasinimų, taip pat patirti emocinę traumą susidūrę su prievartos vaizdais (Franzke ir kt. 2019; Golder ir kt. 2017; Thomas ir kt. 2017; Kantanen ir Manninen 2016). Tiriant nelegalias interneto svetaines yra rizikos parsisiųsti kenkėjišką programinę įrangą ar nelegalaus turinio informaciją (pvz., vaikų pornografijos). To išvengti galima apribojant renkamą informaciją tektais – nerenkant paveikslėlių ar kitokio turinio (Thomas ir kt. 2017).

Išvados

Gausi metodologinė literatūra apie etiką internetinių bendruomenių tyrimuose išryškina pagrindines dilemas, su kuriomis susiduria socialiniai tyrėjai, kurių tyrimų objektas gali aprėpti nuo tematinio turinio pateikimo internete iki interneto kaip priemonės atskleisti socialiniams ryšiams ir sąveikoms tarp bendruomenių narių. Į internetą iš dalies persikelia tradicinėms etnografijoms būdingos problemos – kiek, ką ir kada turėtų tyrėjai atskleisti tiriamiesiems apie atliekamą tyrimą, kokias ribas nubrėžia tyrimų etikos principai ir kaip užtikrinti, kad atliekami tyrimai juos atitinka. Pagrindinės dilemos sprendžiamos, remiantis dviem skirtingomis prielaidomis apie tyrimo tikslą ir tyrėjų vaidmenį: pirma, ar tyrimo dėmesio centre yra turinys, ar žmonės, ar jis koncentruojasi kažkur tarp šių dviejų polių; antra, ar tyrėjai yra aktyvūs tyrimo dalyviai, ar pasyvūs stebėtojai.

Pačios etinės dilemos, į kurias turėtų atsižvelgti tyrėjai, planuodami konkrečius tyrimus ir formuodami jų etinius principus, apima tokias sritis: 1) panaudojamos informacijos viešumas ar privatumas; 2) pagrįstas poreikis prašyti arba neprašyti informuoto sutikimo; 3) panaudotos medžiagos autorystės nurodymas ar dalyvių anonimiškumo išsaugojimas; 4) surinktų duomenų saugumo užtikrinimas ir tinkama viešinimo forma; 5) rizikos įvertinimas tyrimo dalyviams kaip individams, jų bendruomenėms, tyrėjams. Šiuo atveju tiek tyrėjams, tiek instituciniams veikėjams, administruojantiems tyrimų procesą, svarbu suprasti, kad interneto bendruomenių tyrimų etika iš esmės situacinė –

dėl didelės bendruomenių, dalyvių, platformų, paslaugų teikėjų, turinio formų įvairovės. Būtent dėl šios įvairovės neįmanoma reikalauti visuose internetinių bendruomenių tyrimuose taikyti vienodus etinius principus. Priešingai, tyrėjai turėtų proaktyviai formuluoti prie situacijos pritaikytas etines nuostatas ir jas aiškiai pagrįsti.

Kriminologijos disciplinoje internetinės bendruomenės gali būti vertinga terpė vykdyti tyrimus apie deviantines socialines praktikas, socialinių grupių santykį su įvairiomis socialinėmis institucijomis, naujų normų ir socialinės kontrolės formų kūrimąsi technologinių inovacijų pagrindu. Tačiau išryškėja ir tokių tyrimų specifika: dar sunkesnis tyrėjų įsileidimas į deviantines grupes ir iš to kylantis poreikis etiškai pagrįstam pasyviai stebėjimui; tikimybė susidurti su nelegaliu ar nelegaliai platinamu turiniu ir atitinkamai į jį reaguoti; didesnė tikimybė, kad informacijos viešinimas sukels problemų pavieniams individams ar bendruomenėms ir todėl didesnė tinkamo anonimiškumo išsaugojimo svarba; tikimybė, kad patys tyrėjai gali tapti neapykantos ar asmeninės informacijos nutekėjimo taikiniais, patirs kitų rizikų.

Literatūros sąrašas

- Bakardjjeva M., Feenberg A. 2000, 'Involving the Virtual Subject', *Ethics and Information Technology*, 2, p. 233–240.
- Bassett E. H., O'Riordan K. 2002, 'Ethics of Internet Research: Contesting the Human Subjects Research Model', *Ethics and Information Technology*, 4(3), p. 233–247.
- Beninger K., Fry A., Jago N., Lepps H., Nass L., Silvester H. 2014, *Research Using Social Media: Users' Views*. London: NatCen Social Research.
- Berry D. 2004, 'Internet research: Privacy, ethics and alienation: An open source approach', *Internet Research*, 14, p. 323–332.
- boyd d. 2007, 'Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life', in MacArthur Foundation Series on Digital Learning: Youth, Identity, and Digital Media Volume. Cambridge, MA: MIT Press.
- British Society of Criminology. 2015, Statement of Ethics for Researchers. Prieiga per internetą: <<https://www.britisocrim.org/documents/BSCEthics2015.pdf>>.
- Bilevičienė T., Bilevičiūtė E. 2011, 'Dynamics of crimes against the security of electronic data and information systems, and its influence on the development of electronic business in Lithuania', *Jurisprudencija*, 18 (2), p. 689–702.
- Bruckman A. 2002, 'Studying the Amateur Artist: A Perspective on Disguising Data Collected in Human Subjects Research on the Internet', *Ethics and Information Technology*, 4, p. 217–231.

- Bruckman A. N. d., Ethical Guidelines for Research Online. Prieiga per internetą: <<https://www.cc.gatech.edu/asb/ethics/>>.
- Bruckman A., Hudson J. M. 2004, 'Go Away: Participant Objections to Being Studied and the Ethics of Chatroom Research', *The Information Society*, 20, p. 2.
- Bučiūnas G. 2015, 'Asmens teisės į privatumą ir visuomenės teisės būti saugiai santykis tiriant nusikalstamas veikas', *Teisės apžvalga*, 1, p. 6–14.
- Christin N. 2013, 'Traveling the Silk Road: A Measurement Analysis of a Large Anonymous Online Marketplace', *Proceedings of the 22nd International Conference on World Wide Web*.
- Convery I., Cox D. L. 2012, 'A review of research ethics in internet-based research', *Practitioner Research in Higher Education*, 6, p. 50–57.
- Décary-Héту D., Aldridge J. 2015, 'Sifting through the net: Monitoring of online offenders by researchers', *European Review of Organised Crime*, 2, p. 122–141.
- Demant J., Bakken S. 2019, Technology-facilitated drug dealing via social media in the Nordic countries. Prieiga per internetą: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/12116/EDMR2019_BackgroundReport_SocialMedia.pdf>.
- Dobrynina M. 2012, Kriminalinio žinojimo konstravimas viešajame diskurse. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Dobrynina M. 2016, 'The roots of 'penal populism': The role of media and politics', *Kriminologijos studijos*, 4, p. 98–124.
- Dobryninas A. 2001, Virtuali nusikaltimų tikrovė. Vilnius: Eugrimas.
- Dobryninas A., Gilaitis M. 2017, 'Corruption as presented in the Lithuanian internet media', *Juridica International*, 25, p. 43–53.
- Donath J. 1999, 'Identity and Deception in the Virtual Community', *Communities in Cyberspace*. London: Routledge, p. 29–59.
- Eynon R., Schroeder R., Fry J. 2009, 'New techniques in online research: challenges for research ethics', *Twenty-First Century Society*, 4(2), p. 187–199.
- Eysenbach G., Till J. E. 2001, 'Ethical issues in qualitative research on internet communities', *BMJ* 323(7321), p. 1103–1105.
- Ess Ch. 2006, 'Ethical pluralism and global information ethics', *Ethics and Information Technology* 8(4), p. 215–226.
- Frankel M., Siang S. 1999, 'Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Research on the Internet', in American Association for the Advancement of Science Workshop Report.
- Franzke A., Bechmann A., Zimmer M., Ess Ch. 2019, Association of Internet Researchers. Internet Research: Ethical Guidelines 3.0. Prieiga per internetą: <<https://aoir.org/reports/ethics3.pdf>>.
- Gedutienė R., Šimulionienė R., Čepienė R., Rugevičius M. 2012, 'Patyčios elektroninėje erdvėje: jaunesniojo amžiaus paauglių patirtis', *Tiltai*, 1, p. 133–148.
- Golder S., Ahmed S., Norman G., Booth A. 2017, 'Attitudes Toward the Ethics of Research Using Social Media: A Systematic Review', *Journal of Medical Internet Research*, 19(6), p. e195.

- Herring S. 1996, 'Linguistic and Critical Analysis of Computer-Mediated Communication: Some Ethical and Scholarly Considerations', *The Information Society*, 12(2), p. 153–168.
- Hoser B., Nitschke T. 2010, 'Questions on ethics for research in the virtually connected world', *Social Networks*, 32(3), p. 180–186.
- Hudson J. M., Bruckman A. 2005, 'Using Empirical Data to Reason about Internet Research Ethics', *Proceedings of the Ninth European Conference on Computer-Supported Cooperative Work*, p. 287–306.
- Kantanen H., Manninen J. 2016, 'Hazy Boundaries: Virtual Communities and Research Ethics', *Media and Communication*, 4(4), p. 86.
- Kenneally E., Dittrich D. 2012, 'The Menlo Report: Ethical Principles Guiding Information and Communication Technology Research', *SSRN Electronic Journal*.
- King, S. A. 1996, 'Researching Internet Communities: Proposed Ethical Guidelines for the Reporting of Results', *The Information Society*, 12(2), p. 119–128.
- Leavy P., Hesse-Biber Sh. N. 2011, *The Practice of Qualitative Research*. 2nd ed. SAGE: Los Angeles. Prieiga per internetą: <https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/34088_Chapter4.pdf>.
- Liu G. Z. 1999, 'Virtual Community Presence in Internet Relay Chatting', *Journal of Computer-Mediated Communication*, 5(1).
- Malinauskaitė I. 2015, 'Privatumas virtualiuose socialiniuose tinkluose kaip įstatymo saugoma vertybė', *Social Transformations in Contemporary Society*, 3, p. 15–127.
- Markham A. 2012, 'Fabrication as Ethical Practice', *Information, Communication & Society*, 15:3.
- Martin J., Christin N. 2016, 'Ethics in cryptomarket research', *International Journal of Drug Policy*, 35, p. 84–91.
- Marx G. T. 1998, 'Ethics for the New Surveillance', *The Information Society*, 14(3), p. 171–185.
- McKee H. A. 2008, 'Ethical and legal issues for writing researchers in an age of media convergence', *Computers and Composition*, 25(1), p. 104–122.
- Moreno M. A., Fost N. C., Christakis D. A. 2008, 'Research Ethics in the MySpace Era', *Pediatrics* 121(1), p. 157–161.
- Nissenbaum H. 1998, 'Protecting Privacy in an Information Age: The Problem of Privacy in Public', *Law and Philosophy*, 17.
- Pastrana S., Thomas D. R., Hutchings A., Clayton R. 2018, 'CrimeBB' in *Proceedings of the 2018 World Wide Web Conference on World Wide Web – WWW 18*. ACM Press.
- Patton M. 2002, 'Two Decades of Developments in Qualitative Inquiry: A Personal, Experiential Perspective', *Qualitative Social Work*, 1, p. 261–283.
- Pilkauškaitė-Valickienė R., Raižienė S., Žukauskienė R. 2009, 'Elektroninių patyčių paplitimas tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių moksleivių', *Socialinis darbas*, 8 (2), p. 114–121.

- Rafaeli S., Sudweeks F., Mabry E., Konstan J. 1997, 'ProjectH: A collaborative qualitative study of computer-mediated communication' in *Network and Netplay: Virtual Groups on the Internet*. AAAI/MIT Press, Menlo Park, CA, p. 265–281.
- Reid E. 1996, 'Informed Consent in the Study of On-Line Communities: A Reflection on the Effects of Computer-Mediated Social Research', *The Information Society*, 12 (2), p. 169–174.
- Sieber J. E. 1982, 'Ethical Dilemmas in Social Research', *The Ethics of Social Research*.
- Skališienė R., Žukauskienė L. 2018, 'Paauglių mergaičių atsakingumo dalyvaujant interneto socialiniuose tinkluose ugdymo galimybės vaikų dienos centruose', *Pedagogika*, 129 (1), p. 250–267.
- Sugiura L. 2016, British Sociological Association: Researching Online Forums. Ethics Case Study 1. Prieiga per internetą: <https://www.britisoc.co.uk/media/24834/j000208_researching_online_forums_-cs1-_v3.pdf>.
- Suler J. 2004, 'The Online Disinhibition Effect', *Cyberpsychology & behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 7, p. 321–326.
- Sveningsson M. 2004, 'Ethics in Internet Ethnography' in *Readings in Virtual Research Ethics*. IGI Global, p. 45–61.
- The Belmont Report. Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*. 1979. Prieiga per internetą: <<https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/belmont-report/read-the-belmont-report/index.html>>.
- Thomas D. R., Pastrana S., Hutchings A., Clayton R., Beresford A. R. 2017, 'Ethical issues in research using datasets of illicit origin' in *Proceedings of the 2017 Internet Measurement Conference*. ACM.
- Townsend L., Wallace C. 2018, 'The Ethics of Using Social Media Data in Research: A New Framework' in *The Ethics of Online Research*. Emerald Publishing Limited, p. 189–207.
- Valeckienė Dž. 2011, 'Elektroninių patyčių tarp 5–12 klasių mokinių prevencijos gairės mokykloje: mokinių ir pedagogų požiūris', *Tiltai*, 3, p. 345–356.
- Valickas G., Jarutienė L. 2014, 'Pedofilijos skandalo metu informaciniame žinių portale „Delfi“ ir dienraštyje „Lietuvos rytas“ pateikto teisėjų įvaizdžio ypatumai', *Teisė*, 92, p. 19–33.
- Walther J. B. 2002, 'Research Ethics in Internet-Enabled Research: Human Subject Issues and Methodological Myopia', *Ethics and Information Technology*, 4, p. 205–216.
- White M. 2002, 'Representations or people?', *Ethics and Information Technology*, 4.
- Williams M. L., Burnap P., Sloan L. 2017, 'Towards an Ethical Framework for Publishing Twitter Data in Social Research: Taking into Account Users' Views, Online Context and Algorithmic Estimation', *Sociology*, 51(6), p. 1149–1168.
- Woodfield K., Morrell G., Metzler K., Blank G., Salmons J., Finnegan J., Lucraft M. 2013, *Blurring the Boundaries? New Social Media, New Social Research: Developing a network to explore the issues faced by researchers negotiating the new research landscape of online social media platforms*. Prieiga per internetą: <http://eprints.ncrm.ac.uk/3168/1/blurring_boundaries.pdf>.

- Woodfield K., Iphofen R. 2017, 'Introduction to Volume 2: The Ethics of Online Research' in 'The Ethics of Online Research. Emerald Publishing Limited, p. 1–12.
- Žibėnienė G., Brasiienė D. 2013, 'Naudojimasis internetu, internetiniais socialiniais tinklais ir galimai patiriamos grėsmės: mokinių nuomonė', *Socialinės technologijos*, 3 (1), p. 53–67.